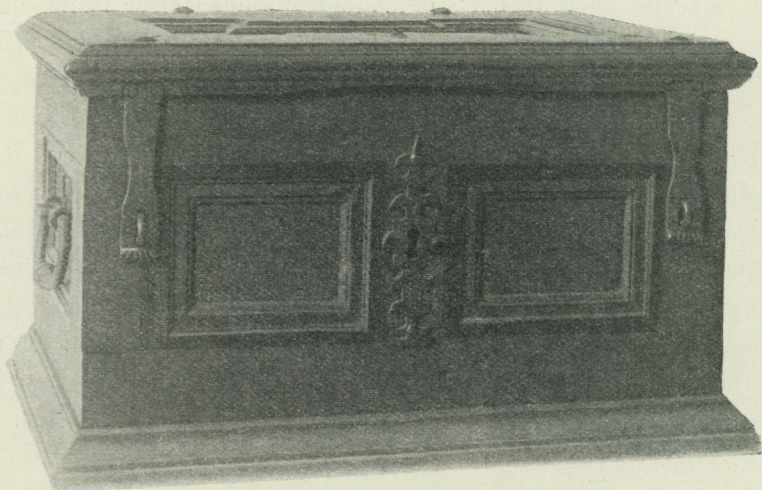

ARBOGA GULDSMEDSÄMBETE.

Ett bidrag till kännedomen om svensk hantverksorganisation.

Av

GUSTAF UPMARK.

Det svenska skråväsendets historia är ännu icke skriven. Gunnar Hazelii avhandling »Om handtverksämbetena under medeltiden», tryckt i Bidrag till vår odlings häfder, utg. av Nordiska Museet, Stockholm 1906, angives av författaren såsom en inledning till skråväsendets historia i Sverige. — Gunnar Hazelius fick aldrig tillfälle att fullfölja sina planer inom detta forskningsområde.

Ett synnerligen viktigt material till kunskapen om det svenska skråväsendet utgöra de Skrå-ordningar, som utgavos av G. E. Klemming år 1856 i Svenska Fornskriftsällskapets serie; här återfinnas de till våra dagar bevarade skråordningarna från slutet av medeltiden och 1500-talet fram till åren 1621—22, då det svenska hantverket

Fig. 1 (se ovan). Guldsmedsämbetets i Arboga låda. Nord. M. 81,426.

för första gången ordnas efter en allmän plan. — Av dessa 1620-talets liksom en del under 1600-talets mitt tillkomna skråordningar, vilka alla hava karaktären av stadgar för vart och ett yrke för sig, äro ännu det övervägande flertalet otryckta. För vinnandet av en översikt över det svenska skråväsendets förhållanden vore det givetvis önskligt att dessa 1620-talets och de följande årtiondenas stadgar bleve utgivna. — Den första allmänna skråordningen, gällande alla yrken, utfärdades och trycktes år 1669, och år 1720 utkom slutligen den »Kungl. Maj:ts algemene ordning och skrå för alla handverkare i Sverige och Finland» som, omtryckt i talrika upplagor förblev gällande ända till år 1846, då skråväsendet i Sverige avskaffades och s. k. näringsfrihet infördes. — Av betydelse för skråväsendets förhållanden i Sverige under nyare tiden äro därjämte, utom de ovanberörda huvud-stadgarna, en otalig mängd förordningar och stadganden angående detaljer, som utkommo särskilt under 1700-talet.

Men därjämte finnas de stora mängder av källmaterial, som består i hantverksämbetenas och gesällskapens egna protokoll, räkenskaper och övriga handlingar, vilka givetvis innehålla ofantligt mycket rörande den praktiska tillämpningen av stadgarna och rörande själva hantverkslivet och respektive yrkens organisation och utveckling m. m. Monografiska framställningar av ett visst yrkes historia eller av ett visst lokalt hantverksämbetes historia, grundade på källmaterial av ovannämnda slag torde därför äga sitt intresse och vara nödvändiga, innan en mera omfattande och allmängiltig det svenska skråväsendets historia kan skrivas.

Det bidrag, som jag här skall söka lämna härtill, behandlar Arboga guldsmedsämbete eller som det i den äldsta bevarade protokolls-boken, från år 1652, kallas: »det lofliga Guldsmedsämbetet uti Wäs- och Södermanland» (Västmanland och Södermanland).

Hantverket hade genom skråorganisationen sådan denna utbildats under den senare medeltiden erhållit en interurban eller t. o. m. internationell karaktär: på sådant sätt nämligen att mästarna av ett visst yrke betraktades såsom medlemmar av ett brödraskap med internationella förbindelser: en mästare inom t. ex. guldsmedsyirket, som var boende i Stockholm eller någon annan svensk stad, betraktade

sig som ämbetsbroder med mästarna av samma yrke i Danmark och på kontinenten, och han torde också hava kunnat räkna på att vid eventuell behov, t. ex. under en resa, få röna hjälp och bistånd av dessa sina utländska ämbetsbröder. Några direkta stadganden, någon slags internationellt utbildad eller kodifierad rätt torde dock icke hava existerat, men sedvänjorna voro likartade. Sankt Eligius eller Sankt Loyus, den franske biskopen, som levde under förra delen av 600-talet, var alla guldsmeders skyddspatron.

Inom detta internationella brödraskap funnos givetvis stora grupper, som voro närmare förbundna med varandra på grund av att de tillhörde en och samma nation. Tyskland var ju uppdelat i en mängd enheter; i Norden bildade de danska guldsmederna en, de svenska en annan dylik stor grupp.

Inom varje land bildade mästarna i varje stad de egentliga organisativa enheterna: ämbetet i mera inskränkt bemärkelse. Därvid hade efterhand den sedvänjan utbildat sig, att ett lokalt ämbete endast kunde bildas, såvida i staden funnos åtminstone 3—4 mästare i yrket; var antalet mindre, så att i staden fanns t. ex. blott en mästare, skulle han lyda under ämbetet i en närbelägen större stad. Det är då givet, att av sådana yrken som t. ex. skomakare, skräddare m. fl. funnos redan tidigt mera eller mindre fast organiserade ämbeten i de flesta städer, även de smärre, under det att t. ex. guldsmederna och andra förnämligare yrken, vilkas alster icke hade samma avsättning såsom nödvändighetsvaror, i många småstäder hade blott en enda eller ett par utöware.

I den älsta skråstadgan för guldsmederna i Stockholm, som av Klemming daterats till år 1501, säges att Stockholms guldsmeds-ämbete är *huvudämbetet i riket över guldsmederna*. Teoretiskt sett skulle alla guldsmeder i de dåvarande svenska städerna sålunda lyda under ämbetet i Stockholm, och 1501 års skrå föreskriver också, att *äldermannen och två bröder av Stockholms ämbete skola ransaka och beskåda var mans arbete av guldsmedsämbetet som i uppstäderna bo en gång om året*.

Det möter givetvis stora svårigheter att bestämt kunna fastslå när självständiga ämbeten av guldsmedsyirket bildats i de olika smärre

städerna i Sverige, särskilt när det gäller sådana ämbeten som tidigt emanciperat sig från Stockholmsämbetets överhöghet. För senare tider, under 1700-talet, omtala bevarade protokoll ofta när dylika självständiga ämbeten uppstått. — De sålunda såsom självständiga nyorganiserade ämbetena bildade snart nog centra, kring vilka enstaka mästare i närbelägna småstäder grupperade sig.

Till de tidigast såsom självständiga i förhållande till Stockholm framträdande guldsmedsämbetena i Sverige torde ämbetet i Arboga vara att räkna. Lohman omtalar i sin bekanta »Arboga kännning» tryckt 1737, att guldsmederna här av ålder hava ålderman och låda, d. v. s. ett självständigt ämbete. När detta ämbete bildats är emellertid icke känt: möjligen skedde det i slutet av 1500- eller början av 1600-talet. — Givetvis funnos guldsmeder, enstaka mästare, i Arboga långt före denna tid. Anders guldsmed nämnes här 1493 och dog som borgmästare 1546. Nils guldsmed, som likaledes blev borgmästare, var verksam 1533—1565.

År 1607 fanns här redan ett ämbete. — För några få år sedan såldes å en av Hammerauktionerna i Stockholm en liten volym in quarto, innehållande en avskrift av 1622 års skråstadga för Stockholms guldsmedsämbete, som tillhört ämbetet i Arboga: avskriften var tyvärr odaterad, men var tydligen gjord under förra delen av 1600-talet.

Den älsta urkund, som finnes i behåll från guldsmedsämbetet i Arboga, är en protokollsbok, vars första protokoll är daterat 1652, 13 September; boken förvärfvades för kort tid sedan av Nordiska Museet, som jämväl äger ämbetets följande protokoll, räkenskaper och div. lösa handlingar ända fram till år 1846, då guldsmedsämbetet i Arboga liksom övriga svenska hantverksämbeten upplöstes.

Den nyssnämnda älsta protokollsboken börjar med att omtala att »medan vår förra Guldsmeds Embetes lådha wardt uthi våre Antecessorum Tijdh oförmodeligen affkommen, alt derföre är denne å nyio igän förfärdigat uthi *Wästeråhs* den 13. Septemb. A:o 1652 till vilket Gudh förläne lycka och välsignelse». Ämbetet kallas, som förut nämnts, *guldsmedsämbetet uti upstäderna i Västman- och Södermanland*, och av ordalagen framgår ju att här åtskilligt tidigare

funnits ett organiserat ämbete. Detta guldsmedsämbete omfattade de mästare av yrket, som voro bosatta i Västmanlands och Södermanlands städer, och var sålunda självständigt gentemot Stockholmsämbetet, det gamla huvudämbetet i riket över alla guldsmeder. Efterhand kom detta mellansvenska guldsmedsämbete, som vi kunna kalla det, att omfatta mästare bosatta i en mängd andra städer, icke mindre än ett 30-tal olika städer, företrädesvis mellansvenska, men även städer i Götaland och uppe i Norrland.

I bestämmelsen om att detta ämbete, som något senare kallas Arboga guldsmedsämbete, skulle omfatta guldsmederna i uppstäderna i Västmanland och Södermanland, en bestämmelse som säkert kan föras tillbaka till förra delen av 1600-talet, hava vi den första bestämda uppgiften om den uppdelning av vårt land i, jag skulle vilja kalla det guldsmedsämbetes-provinser, som under senare delen av 1600-talet blev mera konsekvent genomförd.

Innan jag övergår till att närmare tala om Arbogaämbetet, skall jag här i korthet omnämna denna provinsindelning. — Den ämbetsman, som å statens vägnar var den högste övervakaren av myntets och de ädla metallernas, d. v. s. arbetens av ädel metall rätta halt och lödighet i riket, var alltsedan 1500-talet rikswardeinen eller riksvärdien, en befattning som tid efter annan brukade innehavas av framstående myntmästare och guldsmeder i Stockholm, vilka i och med erhållandet av befattningen vanligen blevo nödsakade att upphöra med den egna utövningen av yrket.

Tydligen var det på riksvärdiens initiativ som organisationen av guldsmedsyirket genomfördes. Säkra bevis härför har man dock först från slutet av 1600-talet, då *Antoni Grill* innehade befattningen som riksvärdie eller »riksvärdiebefallningsman», som det ibland kallades. — Det var på Antoni Grills initiativ som en särskild stadga år 1689 utfärdades för Stockholms guldsmedsämbete, vilken bl. a. ledde till införandet från och med detta år av stämpling med s. k. årsbokstäver i Stockholm. Under följande årtionde, 1690-talet, skrev Antoni Grill brev till guldsmederna i ett antal svenska städer, på grundval av vilka en mera fast organisation av yrket genomfördes. — Det skulle föra mig för långt att här i detalj redogöra för huru

detta organisationsarbete genomfördes, och jag skall därför här endast meddela resultaten av Antoni Grills organisationsarbete.

Ämbeten i vissa större städer blevo »huvudstäder» i var sin provins med överhöghet över mästarna i kringliggande småstäder. Om vi börja i södra Sverige, så blev det gamla, alltsedan danska tiden existerande guldsmedsämbetet i *Malmö* huvudort för mästarna i de skånska städerna. — Emellertid inrättades under 1690-talet ett dylikt huvudämbete även i *Kristianstad*, som länge rivaliserade med Malmö-ämbetet angående rätten till överhöghet i Skåne. — Samtidigt inrättades i den jämförelsevis nyanlagda staden *Karlskrona* ett guldsmedsämbete för Blekinges småstäder samt i *Kalmar* ett för Småland. Det sistnämnda ämbetet flyttades dock redan i början av 1700-talet till *Jönköping*, som var guldsmedernas huvudstad i »Smålands province».

Huvudstaden i denna mening i väst-Sverige blev givetvis *Göteborg*, där likaledes ett guldsmedsämbete organiserades i början av 1690-talet på grundval av skrivelse från Antoni Grill. — Guldsmederna i »Östergötlands province» skulle slutligen lyda under ämbetet i *Norrköping*, vilket bestämdes redan år 1652, samma år som den förut nämnda nya protokolls-boken för Arbogaämbetet påbörjades.

Härmed hava vi nått gränserna mot norr för guldsmedsämbetena i Götaland. För Svealand och norra Sverige fanns blott ämbetet i *Stockholm* och det ämbete, med vilket vi här egentligen skulle sysselsätta oss, det väst- och södermanländska i *Arboga*.

Till att börja med hade detta ämbete icke någon fast »huvudstad»: det första protokollförda sammanträdet 1652, 13 Sept., hölls i Västerås; följande år, 1653, hölls ett sammanträde i Arboga och ett i Köping; 1654—1660 i Västerås, 1661 i Arboga, 1662 i Västerås, 1663 i Strängnäs, Arboga och Västerås, 1664 i Arboga, 1665 i »Torsilia»; därefter omväxlande i Arboga och Västerås, och från och med 1684 uteslutande i Arboga. Mästarna från de andra till ämbetet anslutna städerna fingo vid dessa sammanträden resa till den stad, där sammanträde hölls.

I ingen av dessa städer funnos åtminstone under 1600-talet ett så stort antal mästare, som vanligen fordrades för att ett självstän-

digt »ämbete» med egen ålderman och låda skulle kunna organiseras: ämbetet omfattade provinsens (Västmanland och Södermanlands) städer, och åldermän och bisittare utsågos bland mästarna i dessa städer. Lådan, ämbetets viktigaste lösegendom och symbol, synes dock vanligen hava förvarats hos någon av de i Arboga bosatta mästarna, och den torde väl då hava medförts till den stad, där sammankomst hölls, alldenstund den var ett nödvändigt tillbehör vid varje sammanträde: lådans öppnande betecknade själva öppnandet av förhandlingarna. — De ärenden, som förekommo vid sammanträdena, vilka till en början ägde rum två gånger om året, i juli och i september, sedan blott en gång om året, i juli, voro desamma som vid alla andra hantverksämbeten, och protokollen erbjuda därvidlag intet särskilt anmärkningsvärt: det vanliga var inskrivning av lärningar, utskrivning av gesäller och antagandet av nya mästare efter avlagda mästarprov, vidare inbetalning av avgifterna, avdömande av diverse småtvister o. dyl.

Åldermän för Arboga guldsmedsämbete voro följande mästare:
Johan Johansson i Västerås 1652—1654 (verksam 1605—1654).
Nikolaus Brun i Västerås 1654—1662 (verksam 1636—1662).
Johan Christoffersson i Torshälla 1662—1671 (verksam 1639—1671).
Magnus Hansson i Arboga 1671—1676 (verksam 1646—1676).
Jakob Garnier i Strängnäs 1676—1681 (verksam 1657—1681).
Henning Petri i Nyköping 1681—1694 (verksam 1657—1703).
Johan Biörk i Västerås 1694—1709 (verksam 1680—1709).
Peter Lund i Nyköping 1709—1728 (verksam 1694—1736).
Johan Dragman i Arboga 1728—1746 (verksam 1701—1746).
Lars Beckman d. ä. i Örebro 1746—1748 (verksam 1712—1748).
Hans Petter Wollrath i Arboga 1748—1768 (verksam 1725—1768).
Petter Julin i Köping 1768—1780 (verksam 1737—1780).
Aron Wangstelius i Torshälla 1780—1790 (verksam 1752—1794).
Carl Fredrik Seseman i Arboga 1791—1819 (verksam 1781—1819).
Carl Petter Åberg i Arboga 1819—1831 (verksam 1790—1831).
Johan Adolf Seseman i Arboga 1831—1846 (verksam 1819—1846).

Åldermännen valdes sålunda bland de till ämbetet anslutna mästarna, oberoende av i vilken stad de voro bosatta. — Lådan, som

enligt gammalt skråbruk skulle förvaras i åldermannens hus, förvarades under de tider, då åldermannen icke var en i Arboga bosatt mästare, av någon annan där boende, vanligen hos en av bisittarna, bland vilka alltid fanns en Arbogamästare.

De mästare, som tillhörde ämbetet voro bosatta i följande städer:

I Västmanland:	Arboga
	Köping
	Västerås
	Sala
	Nora
	Lindesberg
i Södermanland:	Torshälla
	Eskilstuna
	Malmköping
	Strängnäs
	Mariefred
	Södertälje
	Trosa
	Nyköping
i Närke:	Örebro
	Askersund
i Dalarna:	Falun
	Säter
	Hedemora

I dessa 19 städer tillhörde de flesta mästarna Arbogaämbetet, ända till dess att i ett par av dessa städer självständiga ämbeten inrättades, nämligen i *Örebro* 1760 och i *Falun* 1797 (eller möjligen några år tidigare).

Men utom mästarna i de nyssnämnda 19 städerna voro under olika tider till Arbogaämbetet anslutna enstaka mästare även i ett antal städer i andra landsändar. Detta berodde knappast på något slags »erövringslust» från Arbogamästarnas sida, även om man inom ämbetet gärna torde hava sett mästarantalet på detta sätt ökat, då detta ju tillförde lådan ökade inkomster. Att mästarna i mera fjärrbelägna städer blevo anslutna till Arbogaämbetet berodde i de flesta

fall därpå, att de gått i lära hos någon av Arbogaämbetets mästare och därför gärna sökte sig tillbaka till sitt gamla moderämbete, när de skulle göra mästerstycke och sökte burskap i andra städer. Mästerstyckena bedömdes också synbarligen mindre strängt, när vederbörande i en nykreerad ämbetsbroder icke behövde frukta en konkurrent i någon av ämbetets egna städer.

De städer, i vilka till Arbogaämbetet anslutna mästare i övrigt funnos, voro följande:

i Värmland:	Filipstad
i Västergötland:	Mariestad
	Falköping
	Vänersborg
	Uddevalla
i Uppland:	Norrtälje
	Öregrund
	Östhammar
i Norrland:	Söderhamn
	Hudiksvall
	Sundsvall
	Umeå
i Finland:	Brahestad

I samtliga dessa 13 städer funnos därjämte under olika tider mästare, som tillhörde andra ämbeten, och man har flera exempel på att rivalisering egde rum mellan Arbogaämbetet och det huvudämbete, under vilket mästarna i de nyssnämnda småstäderna rätteligen borde höra: Västgötastädernas mästare skulle t. ex. lyda under Göteborg eller under Jönköping; de uppländska städernas under Stockholm eller Uppsala o. s. v.

Likaså funnos nog i Arbogaämbetets egna städer en och annan mästare, som tillhörde annat huvudämbete: i Södertälje mästare under Stockholms ämbete, i Nyköping mästare under Norrköpings ämbete o. s. v. — »Guldsmedsprovinsernas» gränser voro rätt så obestämda, beroende på personliga förhållanden.

Ur Arbogaämbetet utbrötos under 1700-talet tvänne nya självständiga ämbeten, nämligen i Örebro och i Falun.

Örebromästarna voro tillräckligt manstarka, så att de år 1760 bildade eget ämbete. — Sedan det nya Örebroämbetet inrättats, bildade det givetvis ett nytt centrum, kring vilket en del mästare i grannstäderna anslöto sig. Så finner man t. ex. ett 10-tal Västerås-mästare, 1781—1824, som troligen lydde under Örebro, och likaså synas mästarna i Nora och Lindesberg hava övergivit Arboga för Örebro.

Mästarna i *Falun* bildade sitt självständiga ämbete år 1797, och detta ämbete drog helt naturligt till sig de guldsmeder, som under följande tid, 1800-talets förra del, voro verksamma i Säter och i Hedemora.

När skråväsendet år 1846 upplöstes, räknade det gamla Arboga-ämbetet åter sina ledamöter huvudsakligen endast i Västmanlands och Södermanlands städer.

Jag har härmed velat giva en föreställning i stora drag om Arboga guldsmedsämbetes utveckling under 1600-, 1700- och 1800-talen, en utveckling av en svensk hantverksorganisation, som är ganska typisk. På likartat sätt utvecklas också de andra stora guldsmedsämbetena, som organiserades under 1600-talet, och på grund av skråväsendets i stort sett likartade sedvänjor torde detsamma hava varit fallet även inom andra yrken än guldsmedernas.

Då min avsikt här varit att endast beröra det, som har avseende på Arboga guldsmedsämbetes organisation o. dyl., avstår jag helt från att redogöra för mästarna själva mera personligt eller deras arbeten.

Jag vill blott nämna, att Arbogaämbetet omfattade från mitten av 1600-talet — 1850:

i Västmanland, Södermanland, Närke, Dalarna	156 mästare
i övriga landskap	19 »
	175 »

Därtill bör man för att få en rätt uppfattning om huru talrika utövarna av det förnämliga yrket varit i Sverige under dessa århundraden lägga ytterligare i de sistnämnda landskapen 110 mästare lydande under ämbeten i andra städer.

Sammanlagt funnos inom den mellansvenska guldsmedsprovinsen sålunda 285 mästare under en tid av 200 år.